

Bloed, tussen hemel en aarde

Nieuwe tendensen in de geschiedschrijving van de Shoah

Sinds een tiental jaar nemen we regelmatig afscheid van mensen die de Shoah en de nazikampen hebben meegemaakt, en groeit het besef dat de laatste getuigen niet lang meer zullen leven. Dit moment zal een keerpunt vormen in de geschiedenis van het herinneringswerk. Er wordt dan ook al sinds eind jaren 1980 op geanticipeerd, onder andere via het Fortunoff videoproject aan Yale University waaraan ook de Stichting Auschwitz meewerkte, en later via de *Shoah Foundation Institute for Visual History and Education* van Steven Spielberg. In de jaren 1990 ontstonden in onze cultuur geleidelijk nieuwe herinneringsvormen die vandaag in belangrijke mate ons begrip beïnvloeden van extreme gewelddaden, waarbinnen de joodse genocide en de naziterreur een centrale plaats innemen. Deze nieuwe perspectieven hebben de verhouding gewijzigd tussen de verschillende gedachtenissen, die nauw verbonden blijven met de persoon van de getuige. De moderne functie van de getuige, die voortdurend aan belang toenam sinds de oorlog van 14-18, wordt niet in vraag gesteld. Er treden nu wel andere getuigen op de voorgrond die geen slachtoffer zijn, zoals criminelen en toeschouwers van slachtpartijen die tot hiertoe slechts beperkte aandacht kregen of zelfs compleet miskend werden. Met de komst van deze nieuwe getuigen neemt ook de belangstelling toe voor documentaire bronnen die nauwelijks aan onderzoek zijn onderworpen zoals de fotocollecties van criminelen en de massagraven van de moordpartijen.

Het dient opgemerkt dat geen van deze elementen of de debatten die ze oproepen werkelijk nieuw zijn. Het is eerder zo dat ze recent erkenning kregen en dat ze een plaats zijn gaan opeisen in cultuur, media en onderzoek.

Criminelen zijn tegenwoordig inderdaad erg aanwezig in de media en in de geschiedschrijving. Dit gegeven biedt ons de kans om het verleden vanuit een andere invalshoek te bekijken, zonder daarmee de gewelddaden onder het naziregime in twijfel te willen trekken. De tentoonstelling in 1995 over de misdaden van de Wehrmacht, of het indrukwekkende fotografisch materiaal over de getto's en over het leven van de SS'ers in Auschwitz (het fameuze album van Karl Höcker) hebben onze kennis verrijkt over de gebeurtenissen aan de zijde van de criminelen. Daarbij komen nog de talrijke mensen die, van de Baltische staten tot aan Wit-Rusland, van Oekraïne tot aan de Balkan, triest genoeg niet alleen hebben deelgenomen aan de slachtpartijen, maar ze hebben uitgevoerd in de plaats van de SS die enkel nog hoefde toe te kijken. Aan deze sombere lijst voegen we diegenen toe die betrokken waren bij de pogroms zoals in het dorp Jedwabne, waar de moord op meer dan 1600 joden door de Poolse bevolking in juli 1941 recent aan het licht kwam. Bovendien groeit de belangstelling

voor getuigen die slachtoffer noch crimineel waren. Van de “Rechtvaardigen” kwam de figuur van Jan Karski onlangs opnieuw voor het voetlicht, maar we denken toch vooral aan de personen die Raul Hilberg de Bystanders noemt: alle boeren, dorpsmensen of stadsbewoners die erbij waren toen de Einsatzgruppen de joden uitmoordden.

Een aantal bronnen zijn sinds kort toegankelijk voor het publiek, waaronder de archieven van de Oostbloklanden en in het bijzonder van de voormalige Sovjetunie, die weliswaar onder bepaalde voorwaarden werden geopend. Bovendien trekken de massagraven waar de joden vermoord werden veel aandacht. Deze zichtbaarheid heeft de zogenoemde “Shoah door kogels” te danken aan het omvangrijke archeologische project rond de massamoorden van de Einsatzgruppen in Oekraïne dat de vereniging Yahad-In Unum en priester Patrick Desbois opstartten in 2004. De media-aandacht die het project heeft gekregen is opmerkelijk. Niet alleen laten nieuwe getuigen hun stem horen op het toneel van de herinnering, er zijn ook veel meer sporen te vinden in de oostelijke gebieden. Terwijl de SS hun doodskampen zorgvuldig vernietigden, en daarmee ook de lichamen van de slachtoffers, zit de grond in de Oostbloklanden nog vol met beenderen van joodse gemeenschappen die daar volledig werden uitgemoord. Kan dit toeval zijn, of vinden we hier precies het punt waar twee herinneringsvelden elkaar raken? De massagraven hebben een zekere actualiteit gekregen met de genocide van de Tutsi's door extremistische Hutu's in Rwanda, en de etnische zuivering van de Bosniërs door de troepen van Milosević tijdens het conflict in ex-Joegoslavië. Ook daar zijn talrijke massagraven teruggevonden waarvan de inhoud aan identificatie wordt onderworpen. Een gelijkaardig project loopt in Spanje op de sites waar de troepen van Franco hebben vermoord. Al deze gegevens hebben ertoe geleid dat de betrokken landen de kaart van de herinnering moesten hertekenen.

Met betrekking tot de Shoah stellen we op epistemologisch vlak vast dat het zwaartepunt van de aandacht is verschoven naar het geweld in het Oosten. De misdaden die daar werden gepleegd zijn uiteraard al lang gekend en bestudeerd, maar kregen tot hiertoe niet de zichtbaarheid die ze nu hebben omdat ze in de schaduw bleven van de concentratiekampen *en* van Auschwitz (ik kom hierop terug). Twee opmerkingen bij deze evolutie.

De vraag dringt zich op hoe we op een pedagogisch verantwoorde manier de complexiteit van deze gewelddaden kunnen duiden zonder alles te herleiden tot een stereotiep beeld dat de indruk wekt dat de feiten en hun aaneenschakeling makkelijk te vatten en te verklaren zijn, zoals dat tegenwoordig vaak gebeurt. De verschuiving van de interesse naar de misdaden in het Oosten roept bovenal de vrees op dat er ongewild minder aandacht zal zijn dan vandaag voor de vergassing van de joden in de doodskampen en de ontwikkelingen die daartoe hebben geleid, in het bijzonder in de getto's. In elk geval is het zo dat van deze kampen enkel nog Auschwitz-Birkenau zichtbaarheid geniet. Wie weet werkelijk wat de Aktion Reinhard precies was, hoe de drie kampen functioneerden die werden opgericht in het kader van deze operatie,

welke de andere plaatsen zijn buiten Chelmno waar mensen werden vergast? Hoeveel onderzoekers interesseren zich in de groepen joden die werden gedwongen te werken op de plek van de vergassing zelf (Sonderkommandos, Arbeitsjuden)?

Daarnaast leeft de angst dat de uniekheid van de Shoah in twijfel wordt getrokken. De gebieden in het Oosten werden immers getroffen door twee verschillende vormen van terreur, die van Hitler en die van Stalin, die op hetzelfde moment plaatsvonden en de regio omvormden tot *Bloodlands*, om de term van Timothy Snyder te gebruiken. Het risico bestaat bijgevolg dat men de twee criminele programma's gaat gelijkstellen en alle slachtoffers over dezelfde kam gaat scheren. Het antisemitisme van Hitler zou gerelativeerd kunnen worden en teruggebracht tot slechts één van de vele dimensies of aspecten van de nazi-overheersing, terwijl het unieke karakter ervan duidelijk blijkt uit de wil die er was en de technisch-materiële mogelijkheid om alles in het werk te stellen opdat de joden zowel in Oost- als West-Europa, Noord en Zuid, tot de laatste man geliquideerd zouden worden. Hoewel het inderdaad zo is dat bepaalde politieke actoren, vooral in de Baltische staten en Oekraïne, er op dat moment vooral politiek belang bij hadden om tegen de Russische onderdrukker te strijden, bestaat er sinds de Historikerstreit uit 1985 toch een soort van barrière die elke poging in de kiem smoort om deze vormen van geweld samen te denken, de methodologische, functionele en mimetische verbanden (initiatieven van de één dienden als inspiratie voor de ander en omgekeerd) tussen de twee te bestuderen en ze tezelfdertijd duidelijk van elkaar te onderscheiden.

Het is in dit kader, maar ook met betrekking tot vele andere vraagstukken rond extreem geweld en hun gedachtenis, dat de Stichting Auschwitz het volgende principe in haar ethisch charter heeft opgenomen: bij de studie van gewelddaden is een gedifferentieerde aanpak van het grootste belang, waarbij de gebeurtenissen niet worden geassimileerd maar waar precies hun specifieke karakter en de complexiteit ervan worden benadrukt. In die zin moeten we ingaan tegen elke poging tot veralgemening die kan leiden tot het beschuldigen van een hele bevolking of etnische groep. Integendeel, we moeten leren dat de wereld niet simpelweg bestaat uit winnaars en verliezers, goed en kwaad.

Prof. Dr. Philippe Mesnard

Hoofdredacteur

Op 9 december 2012 organiseren de Stichting Auschwitz en de VZW Auschwitz in Gedachtenis in Brussel in het kader van de Task Force for Holocaust Education and Remembrance een studiedag die kadert binnen de denkpiste van dit editoriaal en waar nieuwe methodes en onderzoeksdomeinen in de studie van de Shoah zullen worden besproken. Voor meer info: www.auschwitz.be en info@auschwitz.be